

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א ליל ש"ק פ' קדושים תשע"ט פרטי דיני מצות "מפני שיבה תקום"

כ' בפ' קדושים (י"ט ל"ב) "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן", ופרש"י ע"פ התו"כ והגמ' בקידושין (ל"ב:) מפני שיבה תקום – יכול זקן אשמאי, תלמוד לומר "זקן", ואין זקן אלא שקנה חכמה. אבל הרמב"ן הקשה שבהמשך הסוגי (ל"ג.) אמר איסי בן יהודה כל שיבה במשמע, ואמר ר' יוחנן הלכה כאיסי בן יהודה, ולכן הסביר הרמב"ן ע"פ הסוגי שם, וז"ל יצוה בכל שיבה, אפילו על אשמאי שהוא הבור, ויחזור ויצוה על הזקן שהוא קונה חכמה, ואפילו יניק וחכים, ויתכן שיהיה גם זה דעת אונקלוס (פי' שתרגם מן קדם סבר באורייתא תקום, ותהדר אפי סבא) עכ"ל.

טעמי המצוה

כ' החינוך (מצוה רנ"ז) וז"ל משרשי המצוה, לפי שעיקר היות האדם נברא בעולם הוא מפני החכמה, כדי שיכיר בוראו, על כן ראוי לבני אדם לכבד מי שהשיג אותה, ומתוך כך יתעוררו האחרים עליה.... ואפילו זקן אשמאי, כלומר שאינו חכם, הוא בכלל המצוה, שראוי לכבדו מפני שברוב שניו ראה והכיר קצת במעשי ה' ונפלאותיו, ומתוך כך ראוי לכבוד עכ"ל, וע"ע בקידושין (ל"ג.) ר' יוחנן הוי קאי מקמיה סבי דארמאי, אמר כמה הרפתקי עדו עליהו דהני (פרש"י הרפתקי – מאורעות וצרות וראו נסים הרבה ומופתים).

הנ"מ בין זקן לשיבה

וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ד סי"א) מצות עשה לקום מפני כל חכם, אפילו אינו זקן אלא יניק וחכים, ואפילו אינו רבו, רק שהוא גדול ממנו וראוי ללמוד ממנו (פי' הש"ך דהיינו דווקא אם הוא מופלג בחכמה יותר משאר העם), וכן מצוה לקום מפני שיבה, דהיינו בן שבעים שנה אפילו הוא עם הארץ, ובלבד שלא יהיה רשע.

יש לציין שהש"ך והט"ז הביאו שהב"י כ' בשם השבלי הלקט, שיניק היינו שלא הגיע לכלל מצוות, אבל הערוה"ש (ס"ג) הקשה דהחיוב קימה בפני חכם הוא משום שהתלמוד מביא לידי מעשה, וקטן הרי אינו מצווה במצוות (פי' והיאך יקום בעל מעשה לפני מי שאינו בר מעשים), וכן נקט בפשיטות רבינו החת"ס זצ"ל (תורת משה פ' קדושים עמוד נ"ג) דמירי שהוא כבר בר מצוה, אבל המנחת פתים (בהגהותיו על השו"ע – נדפס בילקוט מפרשים בשו"ע מהדורת פריעדמאן) תמה היאך לא הזכיר מש"כ הש"ך והט"ז בשם הראשונים, אבל ע' בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' רל"ג ד"ה ולפענ"ד וד"ה אגב) שהביא הב"י הנ"ל וגם מש"כ בפירושו עה"ת (וע' בליקוטי הערות על שו"ת חת"ס שם אות ט"ו מש"כ בזה).

האם גיל שיבה הוא בן שבעים או בן ששים

המנ"ח (מצוה רנ"ז סק"ט) העיר דמש"כ השו"ע דשיבה הוא בן שבעים שנה, הביא הב"י מקורו ממתני' באבות (פ"ה משנה כ"א) בן שבעים לשיבה, אבל לפי התרגום שתרגם "שיבה" – מן קדם דסבר באורייתא, ו"זקן" – מפני סבא, א"כ לשיטתו צריך לעמוד בפני בן ששים דהרי מבואר במתני' בן ששים לזקנה, ולשיטת התרגום אונקלוס זקן הוא גם כשאינו חכם. והביא שם דזו היא גם שיטת האריז"ל,

וסיים המניח דיש להחמיר כהתרגום לעמוד בפני בן ששים, בפרט שכן דעת האריז"ל, וכן נקט הבן איש חי (שנה ב' פ' כי תצא סיי"ב), וע"ע בברכ"י (יו"ד סי' רמ"ד סק"ד) שג"כ הביא שיטת האריז"ל.

ספק הגיע לגיל שיבה

אם יש ספק אם הגיע לגיל שיבה, כ' בתוס' חיים על הח"א (כלל ס"ט סק"ד) דיש להחמיר מדין ספק דאורייתא, וכן פסק מרן הגריש"א זצ"ל (פסקי הגריש"א יו"ד עמוד קמ"א).

בנחלת אליהו (הגה"צ ר' אליהו דושניצר זצ"ל - ח"א אות נ"ט) כ' דמצד אחד יש ספק דאורייתא, ומאידך גיסא יש חזקת פטור, אבל דחה סברא זו, דאין זו חזקה משום דעשוי להשתנות, אמנם מובא בשם מרן החזו"א זצ"ל שא"צ לקום בפני ספק זקן, משום שיש רוב וחזקה שאינו זקן (דרך שיחה ח"א עמוד שע"ד ועי' במעדני יו"ט ח"א סי' ח' מש"כ בזה בשו"ת מהרי"ט, ובשב שמעתתא ש"ג פ"ט-פ"ג).

בשו"ת שלמת חיים (הנדמ"ח יו"ד סי' פ"ח - פ"ט) נשאל דאפשר מספק א"צ לקום בפניו, כעין הא דמבואר בב"מ (ו.) בקפ"ץ אחד מן המנויין לתוכן דכולן פטורים משום שעשירי ודאי אמר רחמנא ולא עשירי ספק, וא"כ גם בספק שיבה, אע"ג דאיכא לברורי, מ"מ לפעמים קשה לשואלו מפני קפידתו, ואפשר גם בו נאמר כלל זה, "שיבה" ודאי ולא "שיבה" ספק. הגרי"ח זוננפלד זצ"ל פסק דיש לחלק טובא, דבעשירי במעשר בהמה, כיון שהוא ספק, א"כ אינו עשירי אלא תשיעי, משא"כ בשיבה, מה בכך שהוא אינו יודע, כיון שהוא נראה כשיבה, נראה דמצוה לקום בפניו.

אבל בהג"ה שם הובא תשובה מהצפנת פענח (וע"ע בשו"ת שלמת יוסף סי' י"ג) שהביא הרבה ראיות דמספק א"צ לכבדו, כעין המבואר בירושלמי ביבמות (פ"א) גבי אביו ודאי ולא ספק, דאז פטור בודאי ולא רק מספק, וכן בשבת (קל"ה.) גבי ספק מילה דמבואר שם בתוס' (ד"ה ולא ספק) שאינו דוחה שבת בגדר ודאי, והוה חילול שבת אם ימול בשבת, וכן גבי טומאת כהן, שהירושלמי ביבמות ממעט ספק והכהן לוקה אם טימא לספק, וכן מבואר ברשב"ם בב"ב (קכ"ו:) גבי ספק בכור יכיר, דכל שאינו מכירו לודאי בכור, אף ספק אינו, ואם תפס מפקינן מיני'.

בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' ק"ל) עשה קצת פשרה בין כל הני שיטות, וכתב דאם יש ספק אם הזקן הוא בן ששים, אפילו אם נחמיר כשיטת האריז"ל והמניח, אבל כיון דרוב השיטות ס"ל שהחיוב לקום הוא רק בבן שבעים, לכן בספק אם הוא בן ששים יש להקל, אבל אם יש ספק אם הזקן הוא בן שבעים יש להחמיר, דאפילו אם נסכים לחידושו של הצפנת פענח דשיבה ודאי אמר רחמנא ולא שיבה ספק, דילמא חייב מדרבנן גם בספק ככל הדברים שאנחנו דורשים ודאי אמר רחמנא ובאו חכמים והחמירו בספיקו, ועוד דבספק בן שבעים יש לצרף שיטת האריז"ל דצריך לקום בפניו כבר מבן ששים, אבל הוסיף דבאופן שיש ספק אם הוא פחות מבן ששים או יותר מבן שבעים, א"א לצרף הסברא השניה.

גדר התלמיד חכם שצריך לקום בפניו

כ' הש"ך (יו"ד סי' רמ"ד סק"ב) ע"פ תוס' בקידושין (ל"ב: ד"ה מאי) והרא"ש (שם סי' נ"ג), שהגדר של חכם שצריך לקום בפניו הוא, שיהא מופלג בחכמה יותר משאר העם, והסביר הערוה"ש (שם ס"ד) דהיינו שהוא מופלג בחכמה בעירו (ומקורו בשו"ת בנימין זאב סוסי' רנ"ב - הובא בש"ך סי' רמ"ג סק"ח), ואע"פ ששנינו בפסחים (ק"ג:) היודע בחבירו שהוא גדול ממנו אפילו בדבר אחד, חייב לנהוג בו כבוד, הסביר היד אברהם (יו"ד סי' רמ"ד ס"א) היינו כבוד בעלמא, אבל א"צ לקום בפניו אא"כ הוא יותר גדול משאר העם כמש"כ הש"ך.

שנינו בגיטין (ל"א:.) מעשה ברב הונא ורב חסדא שהיו יושבים, ועבר על פניהם חכם ששמו גניבא שהיה בעל מחלוקת, ואחד מהם אמר לחבירו נקום מפניו כיון שהוא ת"ח, אמר לו חבירו, "וכי מפני בעל מחלוקת נקום", ומזה למד המאירי (שם ד"ה תלמיד) שכל ת"ח שאינו מצויין במדותיו וטכסיסיו, אין שאר החכמים חייבים לנהוג בו כבוד של תלמידי חכמים, וכ"כ הרי"א ז' (בשלטי גיבורים שם את ג').

האם צריך לקום כשהוא מסופק אם הוא ת"ח

יש להסתפק אם צריך לקום בפני מי שיש לו ספק אם הוא בגדר ת"ח, דהרי קיי"ל ספק דאורייתא לחומרא, אבל מרן החזו"א זצ"ל אמר שא"צ להחמיר לקום בפניו כיון שרוב אנשים אינם ת"ח. בשו"ת שבט הקהתי (ח"א סי' רס"ה סק"ב) הביא ראיי לזה מהרמ"א בהל' נדרים (יו"ד סי' ר"ה ס"א) שכתב בשם שו"ת הרשב"א, דהיום רובן אינם בני תורה, ובשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' תצ"ח) כ' לגבי פדיון שבויים דתלמידי חכמים לא שכיחי, ועוד ע"פ רוב מי שהוא ת"ח יש לו קול, משא"כ בספק שיבה הנ"ל שאין לו קול, ועוד דבספק זקן אמרינן דבכל רגע ורגע מתווסף לו זיקנה, ואיתרע ליה החזקת צעירות שהיה לו, משא"כ בחכם שאין חכמה מתווספת לו כל רגע ורגע שעובר. ומ"מ אם הוא הולך החלוקא דרבנן, אז חייבים לקום לפניו, דאפילו אם אינו ודאי ת"ח, מ"מ עכ"פ אין רוב באלו שהולכים בחלוקא דרבנן שאינם ת"ח, אבל גם זה תלוי לפי המקום והזמן, דכידוע כאן בא"י הרבה אברכים לובשים חלוקא דרבנן ביו"ט, ואין זו הוכחה שהם ת"ח.

מרן ראש הישיבה הרב שטיינמן זצ"ל הסתפק (אילת השחר פ' קדושים י"ט ל"ב ד"ה מפני) במי שנכנס לביהכ"ס, ורוצה לשבת, והוא מסופק אולי המקום שרוצה לשבת שם הוא מקומו של ת"ח, דבזה א"א לשבת ולסמוך על רוב, דהרי כל קבוע כמחצה על מחצה דמי, ועוד דאפשר לברר אם זה מקומו של ת"ח.

יש לציין חידוש גדול שכתב בשו"ת הרדב"ז (ח"ה סי' קס"ה), שהחויב לקום בפני ת"ח הוא רק מדרבנן, דהרי חז"ל בפסחים (כ"ב:). דרשו את הפסוק "את ה' אלוקיך תירא" לרבות ת"ח, וכיון שהדרשה היא מדרבנן ממילא ספיקא דרבנן לקולא (עי' ביצה ג:), ולפי דבריו בנד"ד כשיש ספק אם העובר לפניו הוא ת"ח, יש להקל, אבל רוב רובם של הראשונים ס"ל שהחויב לקום לפני ת"ח הוא מדאורייתא.

האם צריך לקום מלא קומתו

כ' הח"א (כלל ס"ט ס"ד) דצריך לקום מלא קומתו (והכי מבואר בטור סי' רמ"ד ס"ז – ס"ח, וברמב"ם ה"ל תלמוד תורה פ"ו ה"ט, וע"ע בט"ז סק"ד, ובביאור הגר"א סק"א), ודווקא בסתם בני אדם, או בשוין בחכמה אלא שהשני הוא זקן, אבל חכם א"צ לעמוד מלא קומתו מפני הזקן, אלא יקום מעט כדי להדרו, דכיון שהוא חכם יותר מהזקן, אין לו להתבזות לקום מפני הזקן.

קימה בפני חכם וזקן בזה"ז

בזה"ז יש המזלזלים במצות קימה בפני חכם, וכבר העיר הש"ך (סי' רמ"ד סק"א) וז"ל ועכשיו נהגו שלא לקום אלא מפני ראש ישיבה ואב"ד, ואפשר שלא לחלק בין חכם לחכם, השוו מדותיהם, שכל שהוא תופס ישיבה או אב"ד נקרא חכם לעמוד מפניו, ועדיין צ"ע עכ"ל.

בשו"ת שלמת חיים (הנדמ"ח סי' פ"ו) נשאל היאך "נהגו" לעקור מ"ע דאורייתא אם לא משום דאין דין ת"ח בזה"ז (עי' רמ"א יו"ד סי' רמ"ג ס"ז שאין דין ת"ח בזה"ז לענין שהמביישו יתחייב ליתן לו ליטרא דדהבא), והשואל המשיך שאם אדם משער בעצמו שיהיה לו בלבול בלימוד או בתפילה אם יקום, האם מותר לו להחליט שלא יקום בפני שום ת"ח כי אם לפני ראש ישיבה ואב"ד או שיבה, ושמע בשם המהרי"ל דיסקין זצ"ל שאם קם בפני כל אחד, הוא מבטל כבוד התורה, ואפשר מטעמים אלו כ' הש"ך שנהגו שלא לקום אלא בפני ראש ישיבה ואב"ד, וענה הגרי"ח זוננפלד זצ"ל וז"ל אשרי המקיים כפשוטו, אפילו על הספק, מצוות קימה והידור בפני כל ת"ח, ואין ראיי ממה שנהגו, היכא שנהגו בוודאי נהגו כן ע"פ גדולים, וקיבלו הת"ח וויתרו על כבודם להגדיל כבוד התורה, אבל במקום שרובם ת"ח, כנראה יותר טוב לקיים כפשוטו עכ"ל. ועי' בערוה"ש (יו"ד סי' רמ"ד ס"י) שהמנהג לקום מלא קומתו בפני חכם, ואילו לפני זקן מופלג בזקנה, אין קמים קימה גמורה אלא עושה לו הידור, וקמים מעט בפניו.

בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' קמ"ו סק"א) כתב, כיון שהש"ך נשאר בצ"ע, אנחנו חוזרים להלכה פסוקה לקום בפני כל חכם באמת, והוסיף דגם לשיטת הש"ך, עכ"פ הידור חייב לעשות מ"מ, וכן פסק מרן הגריש"א זצ"ל דבזה"ז מצוה להדר בזה, ועכ"פ יעשה הידור (פסקי הגרי"ש יו"ד עמוד קמ"א). בשו"ת תשובות

והנהגות (ח"ג סי' רע"ט, וח"ד סי' ר"י, וח"ה סוסי' כ"ז וסי' ער"ד - ער"ה) הסביר דמה שנוהגים שלא לקום מלא קומתו בפני חכם, צ"ל כיון שנהגו רק לקום קצת, ממילא נחשב שמחלו על כבודם וסגי להו במקצת, והוסיף שיתכן שהטעם שמקילין בזה הוא משום שמדאורייתא יי"ח בקימה קצת, דגם זה הידור, וחז"ל הצריכו הידור טפי לעמוד מלא קומתו, וא"כ נהי דבדאורייתא אין סומכין להקל בכה"ג, מ"מ בחיוב דרבנן בקימה "מלא קומתו" יתכן שנהגו להקל מחמת כן.

האם שני ת"ח או שני זקנים צריכים לקום זה לזה

כ' בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ד סי' ס"ח) שני חכמים ושני זקנים, אין אחד צריך לקום מפני חבירו אלא יעשה לו הידור, והוסיף הים של שלמה (קידושין פ"א סי' ס"ט ד"ה ומסיק) שאם שניהם זקנים, אין נ"מ מי יותר זקן, ומ"מ אם הוא זקן ממנו בעשר שנים, כיון שהדבר ניכר, צריך הצעיר לקום מפני היותר זקן.

האם צריך לקום לפני אשה זקנה

כ' הבן איש חי (שנה ב' פ' כי תצא סט"ז, וכן בשו"ת רב פעלים ח"ב בסוד ישרים סי' טו) בשם האריז"ל, שאין חיוב לקום לפני אשה זקנה, אבל רוב הפוסקים ס"ל שצריך לקום בפניה אם היא בת שבעים שנה, דכיון שהיא חייבת במצות "מפני שיבה תקום", גם אחרים חייבים בכבודה (ספר חסידים סי' תקע"ח, שו"ת בית יהודה יו"ד סי' כ"ח, יד שאול יו"ד סי' רמ"ד סק"ב, שו"ת שבט הלוי ח"ה סי' ק"ל), אמנם בשו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' קי"ד) כ' דא"א לחייב לקום בפני אשה זקנה.

והנה אע"פ ד"א צריך לקום בפני זקן בן ששים שנה, לגבי נשים יש להקל בזה, דהרי סיבת המחמירים היא משום שחוששים לשיטת האריז"ל בזה, וא"כ כיון שהאריז"ל ס"ל שא"צ לקום לפני אשה זקנה בכלל, ממילא אפילו לשיטת רוב הפוסקים המחמירים שצריך לקום בפניה, מ"מ א"צ לקום אא"כ היא בת שבעים.

האם צריך לקום לפני אשת ת"ח

הפת"ש (יו"ד סי' רמ"ד סק"א) ציין למשי"כ בשו"ת שאילת יעבי"ץ שחייבים לכבד אשת חכם, וכן פסקו בשו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' קנ"ד) ומנ"ח (מצוה רנ"ז סק"ז), אבל האחרונים (מנ"ח הנ"ל וברכ"י חו"מ סי' י"ז סק"ה) תמחו למה השו"ע והפוסקים לא הביאו דין זה. מאידך גיסא הברכ"י (יו"ד סי' רמ"ד סק"ד) הביא בשם האריז"ל שאין חיוב לעמוד בפני אשת חבר, וגם א"צ לעשות לה הידור, וכן נקט הבן איש חי (שנה ב' פ' כי תצא סט"ז, ובשו"ת רב פעלים ח"ב בסוד ישרים סי' טו), אבל למעשה הפוסקים תמחו ע"ז מהסוגי בשבועות (ל: שרב נחמן קם לפני אשת רב הונא, ועי' בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' ל"ג בהג"ה) מש"כ ליישב את הסוגי לשיטת האריז"ל.

למעשה מרן הגריש"א זצ"ל (פסקי הגריש"א יו"ד עמוד קמ"א) ושו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' ק"ל) פסקו שיש לקום בפני אשת חכם (בשו"ת שבט הלוי הביא ראיי משבועות ל: שרב נחמן קם מפני אשתו של רב הונא כשבאה לדין תורה, אבל עי' מש"כ בשו"ת שבט הלוי ח"י סוסי' י"ג), ומעשה שהיה כשאשת מרן הברכת שמואל זצ"ל נכנסה אצל רבינו החפץ חיים זצ"ל, הוא קם לפני מלא קומתו, ובעקבותיו קמו לפניו כל תלמידיו שהיו שם (הובא בחפץ חיים ח"י ופעלו ח"ג עמוד תתנ"ז).

מחילת אשת ת"ח

יש להסתפק אם אשת ת"ח יכולה למחול על כבודה, דהרי המנ"ח (מצוה רנ"ז סק"ח) כ' כיון שהחיוב לכבד אשת חבר הוא משום כבוד בעלה החבר, א"כ אינה יכולה למחול על כבוד התורה של בעלה, ומרן הגריש"א זצ"ל הוסיף דלפ"ז כבודה יותר חמור מכבודו, דהרי הוא יכול למחול על כבודו ואילו היא אינה יכולה למחול, ועוד חידש דאפילו אם בעלה ימחול על כבוד אשתו, לא מהני כיון שהיא כבר זכתה בזכות שיתנו לה כבוד, וצריך שגם היא תמחול (הערות על קידושין ל"ב: ד"ה עוד כתב המנ"ח).

אבל באילת השחר (שבועות ל: ד"ה אשת) כ' מרן ראש הישיבה זצ"ל, די ש צד לומר שאשת חבר יכולה למחול על כבודה, והסביר דאמנם מבואר בקידושין (ל"ב:) שת"ח יכול למחול על כבודו משום דתורה דיליה היא, וסברא זו אינה שייכת אצלה, וא"כ אינה יכולה למחול, מ"מ יש להסתפק אם החיוב לכבדה הוא משום כבוד החבר, דא"כ אפשר כבוד החכם הוא בזה שעושים לאשתו דבר שמתכבדת בו, וממילא באופן שהיא מוחלת, שוב אין חיוב לכבדה, או שמא עצם הדבר שמכבדים את אשתו נחשב ככבוד לו, ולפי הצד הזה לא מהני מחילתה.

האם אשת ת"ח חייבת לקום בפני בעלה

כ' בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ד ס"ח) שני ת"ח השווים בחכמה, אין אחד צריך לקום מפני חברו, אלא יעשה לו הידור, ולפי"ז הסתפק בשו"ת התעוררות תשובה (הנדמ"ח ח"ד סי' קכ"ו), כיון דמבואר בשבועות (ל:): שרב נחמן כיבד אשת רב הונא משום דאשת חבר כחבר, האם אשת ת"ח חייבת לקום בפני בעלה הת"ח. מדבריו משמע דס"ל שהיא פטורה, דהרי חז"ל אמרו אשתו כגופו דמי (ע' מנחות צ"ג:), ונ"מ טובא לגבי הפרת נדרים, דהרי מבואר בר"ן בנדרים (ח: ד"ה ש"מ) דאע"פ שקרובים יכולים להתיר נדרי קרוביהם, בכל זאת הבעל אינו יכול להתיר נדרי אשתו בתורת חכם שעוקר הנדר למפרע, רק מיפר נדרה בדברים שבינו לבינה, או בדברי עינוי נפש, וא"כ כיון שאשתו כגופו, א"צ לקום בפניו..

למעשה לא נהגו שאשת חכם או אשת זקן תקום בפני בעלה, והסביר בשו"ת פאת שדך (ח"ג סי' ק"ט סק"ז) שמסתמא בעלה מוחל לה על הקימה, והידור אינו אלא מדרבנן.

ממתי צריכים לקום ועד מתי צריך להשאר בעמידה

כ' השו"ע (יו"ד סי' רמ"ד ס"ב) מאימתי חייב לקום בפניהם, משיגיע לתוך ד' אמותיו, והסביר הטי"ז (סק"ג) דאז מוכח שהוא עומד לכבודו, והוסיף הח"א (כלל סי' ס"ג) דמ"מ קודם שהגיע לתוך ד' אמות שלו, אין היכר ואין כאן הידור, והש"ך (סק"ו) דייק מלשון השו"ע, שאפילו אם רוצה לקום לפני שהחכם יגיע תוך ד' אמותיו, אסור לו, משום שע"ז מבטל מצות קימה כיון שאין ההידור ניכר בקימה כזו.

אחרי שכבר עמד, ימשיך לעמוד כך עד שהחכם או הזקן יעבור מכנגד פניו, וי"א עד שיעבור ממנו ד' אמות, ומרן הגריש"א זצ"ל פסק דלמעשה יש להקל כדעה שניה (פסקי הגריש"א יו"ד עמוד קמ"ב).

כמה פעמים חייב לקום כל יום

כ' בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ב ס"ז) שחייב לעמוד לפני רבו, והברכ"י (שם סק"א) כ' דמסתימת השו"ע משמע שחייב לקום לפני הרב תדיר, אבל הרמ"א כ' י"א דאין אדם חייב לעמוד לפני רבו רק שחרית וערבית, והסביר הטי"ז (ע"פ הגמ' בקידושין ל"ג:): דלא יהיה עדיף מכבוד שמים, שקורין ק"ש רק שחרית וערבית. עוד הוסיף הרמ"א דהיינו דווקא בבית הרב, אבל בפני אחרים שאין יודעים שעמד לפניו, חייב לעמוד.

לפי"ז פסקו בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סוסי' ק"ל) ומרן הגריש"א זצ"ל לגבי קימה בפני שיבה כשיטת הרמ"א לקום רק שחרית וערבית, אבל אם יש שם אנשים שאינם יודעים שכבר עמד בפניהם, חייב לעמוד, ולכן בביהכ"ס צריך לעמוד תמיד אם בדרך כלל נמצאים שם אנשים חדשים, ואם אינו חייב לעמוד, גם אין מצוה להדר (פסקי הגריש"א יו"ד עמוד קמ"ג).

האם חייב לקום בפני חכם גם כשמתפלל או כשלומד ביחידות או ברבים

כ' בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ד ס"א) אפילו בשעה שהוא עוסק בתורה צריך לעמוד מפניו, ואמנם היה מקום לבאר שהשו"ע מיירי דווקא בחכם מופלג, אבל הלבוש (שם ס"א) כ' מפורש שגם בזקן או חכם העובר לפניו בשעת לימודו צריך לקום בפניו כיון שאינו מבטל תורתו בזה, והערוה"ש (שם ס"ז) חידש שצריך לעמוד אפילו אם מפסיק קצת מלימודו, כמו שמפסיקים מתלמוד תורה לכל המצוות, ובשו"ת שלמת חיים (הנדמ"ח סי' ע"ו) פסק שגם כשמלמד תורה ברבים צריך לקום, וע' בברכ"י (יו"ד סי' רמ"ד סק"א) שהאריך בענין קימה לפני חכם בשעת התפלה.

והנה מדברי הלבוש מבואר שחיובו לקום הוא רק משום שאין ביטול תורה בזה, והכי מבואר גם בהמקנה בקידושין (ל"ג: ד"ה כלום), דשנינו התם, אמר ר' אלעזר אין ת"ח רשאי לעמוד מפני רבו בשעה שעוסק בתורה, לייט עלה אביי (פרש"י אהך דר' אלעזר כל מאן דציית ליה), והסביר בהמקנה דאביי ס"ל שגם בשעת לימודו צריך לקום דווקא כשאין ביטול תורה בעשייתו, אבל כשיש ביטול תורה בעשייתו, גם אביי מודה שא"צ לעמוד. בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ד סי' י"ג) מאריך בשאלה זו, ובמש"כ הברכ"י שצריך לעמוד, וכתב דיש לחלק בין עמידה באמצע פסוקי דזמרה שאינה מדאורייתא, וחיוב לעמוד בפניו, ובין מי שבאמצע ק"ש דאורייתא, דשוא"ת עדיף דהעוסק במצוה פטור מן המצוה.

מרון הגריש"א זצ"ל פסק שגם כשלומד תורה חייב לעמוד בפני חכם ושיבה, ואם הוא מתפלל ק"ש וברכותיה, אינו צריך לקום אם זה יפריע לו בכוונותיו, משום שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, ובכל אופן בפסוק ראשון של ק"ש לא יעמוד בפניהם (פסקי הגריש"א יו"ד עמוד קמ"ה). אמנם מביאים שמרון הגר"ח קניבסקי שליט"א שאל את מרון החזו"א זצ"ל האם היה צריך לקום כשהגר"א דושניצר זצ"ל נכנס לבהמ"ד בישיבת לומז'ה בפ"ת, וענה לו שצריך לקום בפניו אפילו בפסוק ראשון של ק"ש (מעשה איש ח"ה עמוד י'), וכבר תמה ע"ז בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סי' כ"ז), דהרי נפסק בשו"ע (סי' ס"ו ס"א) שאסור להפסיק בפסוק ראשון אלא לצורך פיקוח נפש, והיאך נתיר לו להפסיק כדי לעמוד בפני חכם, ולמסקנא פסק כמו שפסק מרון הגריש"א זצ"ל, אבל הוסיף, שאם רק הוא קורא ק"ש, וכל הציבור שאינם באמצע ק"ש וברכותיה עומדים לכבוד הת"ח, אם הוא ימשיך לשבת, הרי זה בגדר בזיון לת"ח, ואמנם העוסק במצוה פטור מן המצוה, אבל לא הותר לו לבזות ת"ח, דהרי יש בזה משום חילול ה', ולפ"ז אפילו אם הקימה מפריע לו, בכל זאת צריך להפסיק ולעמוד, ואפילו בפרשה ראשונה של ק"ש. בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' קמ"ו סק"ד) כ' דבין הפרקים בודאי חייב לקום, דמה שאין מפסיקין בזה"ז משום כבוד, היינו בדיבור, אבל קימה בעלמא לא נקרא הפסק.

האם חתן חייב לקום מפני ת"ח

כ' המהרש"ם בדעת תורה (יו"ד סי' רמ"ד סק"א) בשם התשב"ץ קטן (אות תס"ז) וז"ל חתן נוטריקון ח' חורין, ת' תלמיד חכם, נ' נשיא, מלמד שנעשה חורין ממלאך המות, ואינו צריך לעמוד מפני תלמיד חכם ולא מפני נשיא עכ"ל. בשו"ת שלמת חיים (הנדמ"ח סי' פ"א) נשאל על חידוש גדול זה שחתן אינו צריך לקום בפני ת"ח או זקן, והעירו שדברי התשב"ץ הם דרוש ואין למידן ממדרש, אבל הגרי"ח זוננפלד זצ"ל ענה "מש"כ התשב"ץ הוא להלכה ולא נידון בדין מדרש".

אבל כבר העירו על חידוש זה, ממש"כ הרמב"ם (הלי' מלכים פ"ב ה"ה) וז"ל וכן מצוה על המלך לכבד לומדי התורה, וכשיכנסו לפניו סנהדרין וחכמי ישראל, יעמוד לפניהם, ויושיבם בצדו, וכן היה יהושפט מלך יהודה עושה, אפילו לת"ח היה עומד מכסאו ומנשקו וקורא לו רבי ומורי עכ"ל. הרי מפורש דאפילו המלך צריך לקום לפני ת"ח, וא"כ ק"ו חתן שהוא רק "דומה" למלך, אבל ראיתי מיישבים את שיטת התשב"ץ (אור ישראל קובץ י"ד עמוד קט"ו) ע"פ המשך דברי הרמב"ם שכתב וז"ל במה דברים אמורים, בזמן שיהיה המלך בביתו לבדו, הוא ועבדיו, יעשה זה בצניעא, אבל בפרהסיא בפני העם לא יעשה, ולא יעמוד מפני אדם עכ"ל, והכס"מ כ' שמקורו בכתובות (ק"ג). לפ"ז אפשר כוונת התשב"ץ היא שחתן א"צ לקום בפני ת"ח דווקא בפרהסיא, אבל בצניעא כשנמצא בביתו שפיר צריך לקום, וא"כ אין סתירה מזה לשיטת הרמב"ם.

עוד העירו על התשב"ץ מהמבואר במו"ק (כ"ז:). ונפסק ברמ"א (יו"ד סי' שע"ו ס"א) שרק אבל בשבעת ימי אבלות יש לו פטור מלקום לפני ת"ח, או משום שטרוד באבלו (לפי הלבוש), או משום שאין זו קימה שיש בה הידור (לפי השבות יעקב), אבל בחתן לא שייכי הני טעמי, ולכן מרון הגריש"א זצ"ל אמר שהמנהג הוא שחתן עומד מלוא קומתו בפני ת"ח וזקן, וצ"ל שהתשב"ץ מעולם לא אמר שהחתן פטור, והדבר הוכנס לספר בטעות (הובא בספר בית חתנים ח"ב פכ"א הערה י"א). מרון הגר"ח קניבסקי שליט"א הוסיף, שחתן הוא רק "דומה" למלך, אבל אינו מלך, ולכן בודאי חייב בכבוד ת"ח (דרך שיחה ח"א עמוד קנ"א).

האם חייב לקום בפני צעיר שיש לו זקן לבן

בטהרת המים (לר' אברהם ב"ר נחמן הכהן ז"ל, נדפס בשאלוניקי בשנת תרל"ט – מערכת ז' אות ז' עמוד כ:) הביא שיטות שאם הוא פחות מבן ששים שנה, אבל יש לו הדרת זקן לבן כמו זקן, כיון שראה נס גדול כזה שהקב"ה עשה לו הדרת זקן נגד הטבע, ודאי חביב הוא כזקן, וחייב לקום מפניו, כמו ששנינו בקידושין (ל"ג.) ר' יוחנן הוי קאי מקמיה סבי דארמאי, אמר כמה הרפתקי עדו עלייהו דהני (פרש"י הרפתקי – מאורעות וצרות וראו נסים הרבה ומופתים).

ממתי צריך לקום בפני גר שנתגייר בזקנותו

בהגהות יד שאול (להגרי"ש נאטאנזאהן זצ"ל, נדפס בסוף ספרו ידות נדרים - יו"ד סי' רמ"ד סק"ב) הסתפק בגר שנתגייר לעת זקנותו, אם אמרינן כיון דגר שנתגייר כקטן שנולד דמי, ממילא הימים הראשונים יפלו, ואינו זקן כעת (ע' שו"ת לחמי תודה למהר"י באסן ז"ל סי' ה'), שיש לו צד לומר שמן השמים אין מענישין גר שנתגייר עד עשרים שנה אחרי הגירות), ומפני גוי זקן אינו חייב לעמוד בפניו רק להדר אותו בדברים, או דילמא כיון דכעת הוא יהודי, והוא בן שבעים שנה, צריך לעמוד בפניו, והביא ראיי' מהמדרש (ויקרא רבה ל"ה ג'), אמר הקב"ה אני קיימתי מצות עמידת זקן תחילה, שעמדתי בפני אברהם, והרי למ"ד שאברהם היה בן מ"ח שנה כשהכיר את בוראו (בראשית רבה פרשה ל' ח', ופרשה ס"ד ד'), א"כ עדיין לא עברו שבעים שנה אחרי שנימול, ואפילו למ"ד שהיה בן ג' שנים כשהכיר את בוראו (נדרים ל"ב.), סוף סוף כל זמן שלא נימול לא היה לו דין ישראל, ובכל זאת הקב"ה עמד לפניו, אבל היד שאול דחה הראיי', דכיון שאברהם היה מופלג בחכמה, אפשר הקב"ה קם בפניו בהיותו חכם, ולא משום שהיה בן שבעים שנה, והכי מדויק בלשון המדרש "קיימתי מצות עמידת זקן", וזקן היינו שקנה חכמה, ולמסקנא נשאר בספק.

לקום מפני זקן שעלה באוטובוס אע"פ שהנהג הודיע לו שאין מקום ישיבה

הפוסקים דנו בענין מי שיושב באוטובוס בינעירוני, וכל המקומות תפוסים, והנהג מודיע שאין מקום ישיבה רק מקום עמידה, ובכל זאת זקן עלה, ונסתפקו הנוסעים היושבים על מקומותיהם, האם חייבים לקום משום כבודו של הזקן, או שמא יש צד לומר, שמחל על כבודו, וראיי' לכך שהנהג הודיע שאין מקום ישיבה, ובכל זאת הוא עלה.

האם יש פטור מדין אין מכבדין בדרכים

בשו"ת משנה הלכות (ח"ו סי' ק"ס - קס"א) פסק שא"צ לתת את מקומו לזקן, ואחד מנימוקיו הוא משום שאין מכבדין בדרכים כמבואר בברכות (מ"ו:), אבל לכאורה יש לחלק טובא, דבסוגי' התם דאין מכבדין בדרכים ואין מכבדין אלא בפתח הראוי למזוזה, מיירי בכיבוד הנובע מהדרכים או מהכניסה למקום, כגון שרבו יכנס קודם וכדומה, משא"כ באוטובוס, אע"פ שבמצאות מיירי בדרכים, אבל החיוב כיבוד אינו נובע מהדרכים, אלא זה חיוב כיבוד של "מפני שיבה תקום" שחייב להראות לו הידור בכל מקום, ואטו נאמר דמי שיושב על יד אביו בנסיעה פטור ממצות כיבוד אב, ולכן נלע"ד דאינו מסתבר לומר שכיון שנמצאים בדרכים אינו חייב להראות לו הידור.

פטור של קימה כשיש בה חסרון כיס

שנינו בקידושין (ל"ג.) אקיש קימה להידור, מה הידור שאין בו ביטול מלאכה (פרש"י דאין לשון הידור אלא נשיאות פנים, או בממון או בכיבוד דברים, ואין במשמעו ביטול מלאכה), אף קימה שאין בה ביטול מלאכה, ואקיש נמי הידור לקימה, מה קימה שאין בה חסרון כיס (פרש"י דהא אוקימנא דבשאין בה ביטול מלאכה עסקינן, ותו לא שייך ביה חסרון כיס), אף הידור שאין בו חסרון כיס. ולכן נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ד ס"ד - ס"ה) דאין עומדים מפניהם לא בבהכ"ס ולא בבית המרחץ דכתיב "תקום והדרת", קימה שיש בה הידור, אין בעלי אומניות חייבים לעמוד בפני ת"ח בשעה שעוסקים במלאכתם.

לפי"ז יש לדון אם כיבוד הזקן לשבת במקומו בנסיעה נחשב כחסרון כיס. בשו"ת משנה הלכות הנ"ל (ח"ו סי' ק"ס ד"ה מבואר) כ' כדבר פשוט, כיון ששילם עבור הנסיעה, שוב אינו מחוייב ליתן מקומו לאחר, דהרי התשלום כולל לא רק עצם הנסיעה, אלא גם המקום ישיבה באוטובוס, ואם הוא יכבד הזקן לשבת במקומו הרי זה נותן לו ממונו, והתורה לא חייבתו להדר בזה.

אבל יש לדחות סברא זו בתרתי, חדא דבמציאות אינו משלם יותר בעד הזכות לשבת בנסיעה, דבדרך כלל אין הבדל במחיר בין הנוסע בעמידה לנוסע בישיבה, וא"כ אין בזה משום חסרון כיס (עי' בשו"ת שבט הלוי ח"ב סי' קי"ד שהזכיר סברא זו), ועוד דאם נאמר שחייב לקום ולעמוד משך כל הנסיעה בכדי לקיים מצות "והדרת", א"כ אינו מכבדו לשבת במקומו משום המצוה, אלא שאינו יכול לשבת כשהזקן עומד על ידו משום שחסר בזה במצות "והדרת", וממילא אם המקום פנוי, מן הראוי לכבד הזקן לשבת שם. בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' תקל"ג) כ' דאם היושב על מקומו הוא בעל אומנות, הוא יכול לטעון שבמקום חסרון כיס שמפסיד זמן, אינו מחוייב להמתין לעוד אוטובוס, דהרי עי"ז יפסיד זמן אומנותו, ואע"פ שהי' מקום לצדד דנאמר לו שיעמוד ויסע באוטובוס זה ולא יהא חסרון כיס, מ"מ נראה דעמידה מרובה למשך כל הנסיעה דאיכא צערא דגופא, דמי לחסרון כיס.

אבל בשו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' קי"ד) כ' סברא אחרת, דמה שמצאנו שמצות קימה היא דווקא כשאינן בה חסרון כיס, היינו דווקא חסרון כיס כעין ביטול מלאכה, דהביטול מלאכה אין לו קשר ישיר להמצוה, אלא שאין לו אפשרות לעבוד כשמקיים המצוה, וכשיש חסרון כיס כזה פטרתו התורה, אבל חסרון כיס שהוא לצורך המצוה, כגון שמשלם עבור המקום במקום שיש תוספת תשלום עבור מקום ישיבה (ונלענ"ד דה"ה אם יצטרך לעמוד כדי שהזקן יוכל לשבת), הרי זה כמו שאר מצוות שחייב לשלם עבורן.

האם חייבים לקום במקום שהזקן מחל על כבודו

אלא דעדיין יש מקום לדון בנד"ד שהנהג הודיע שלא נשארו מקומות ישיבה, וא"כ אפשר כיון שבכל זאת הזקן עלה באוטובוס, הרי זה נחשב כמחילה, והרי נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ד סי"ד) וכולם שמחלו על כבודם כבודם מחול, ואעפ"כ מצוה לכבדם ולקום מפניהם קצת. בשו"ת הרדב"ז (ח"ה סי' קס"ז) נשאל למה העם אינן נזהרין לקום בפני שיבה ומבטלין מ"ע מה"ת, וכ' הרדב"ז וז"ל כבר צווחתי ע"ז כמה פעמים ולית דאשגח, שכבר נהגו... וכדי להסיר מכשול, כל זקן שאני רואה אני אומר לו שימחול על כבודו לעולם עכ"ל, וסיים דאפילו אם מחל על כבודו, מ"מ עדיין בעיי' למיעבד ליה הידור כמבואר בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ב סל"ב, וסי' רמ"ד סי"ד). אבל בנד"ד נראה דאם הזקן עלה אחרי הכרזת הנהג שאין יותר מקום ישיבה, אין זו הוכחה ברורה שמחל על כבודו, והראי"י שאם יכבדו אותו במקום ישיבה הוא יושב שם. וע"ע בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סי' רע"ח) דפשיטא לי', שאפילו אם ת"ח מוחל וא"צ לעמוד לפניו, מ"מ שהוא יושב והת"ח יעמוד, זהו בזיון התורה, ואסור לשבת כשת"ח עומד, אא"כ נאמר דיש לחלק בין ת"ח לזקן וצ"ע.

שיטת הראשונים שיכבד זקן לשבת במקומו כשמצטער בעמידתו

בשו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' קי"ד) פסק דאפילו אם נאמר דעיקר מצות קימה מתקיימת בקימה בעלמא והדר יושב, אבל כיון דקיי"ל דבעינן קימה שיש בה הידור, ע"כ קרוב לודאי שאם אינו מפנה מקומו באוטובוס להזקן, הרי הוא מבטל ההידור, דבודאי אין זה הידור שהצעיר יושב, והזקן עומד לפניו כתלמיד לפני הרב. ובאמת הדברים כבר מפורשים בראשונים, דבספר מושב זקנים מבעלי התוס' (פי' קדושים י"ט ל"ב) כ' וז"ל מפני שיבה תקום - פי' הר"א מגרמיזא כשתראה אדם זקן מאוד והוא מיצר בעמידתו, ואתה יושב, תעמוד מפניו ותאמר שב במקומי, וזהו מידת החסידות, והדרת פני זקן, אבל מי שאינו זקן כ"כ, ויש בו כח לעמוד, תהדר אותו ותאמר תרצה לישיב במקומי והוא דרך כבוד, וזהו (ישע"י כ"ד כ"ג) ונגד זקניו כבוד עכ"ל. הרי מבואר דס"ל דבזקן מאוד יאמר לו לשבת במקומו ממדת החסידות, ואילו במי שאינו זקן כ"כ, צריך לשאול אותו דרך כבוד אם רוצה לשבת במקומו.

אבל הרב החיד"א (נחל קדומים פ' קדושים) הביא כעין זה בשם רבינו אפרים ז"ל, ולא הזכיר שבזקן מאד יאמר כן ממדת חסידות, מדכתב וז"ל מפני שיבה תקום והדרת פני זקן, כלומר כשתראה אדם זקן מאד עומד והוא מיצר בעמידתו ואתה יושב, תקום ותושיבהו במקומך, והדרת פני זקן - שאם אינו זקן כ"כ, תהדר אותו ותאמר לו אם תרצה לשבת במקומי עכ"ל.

שיטת הפוסקים שצריך ליתן מקומו באוטובוס לזקן כדי למנוע חילול ה'

מרן הגריש"א זצ"ל פסק, דאע"פ שיש לדון אם חייבים בזה מצד הדין, דמסתבר לומר שזקן וחכם שמחלו על כבודם, אין מצוה אפילו להדרם, ומ"מ יש למסור את מקומו עכ"פ בזקן וזקנה משום שהעולם נהגו כן, ויש בזה משום חילול השם (פסקי הגריש"א יו"ד עמוד קמ"ד). וכן מבואר גם בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' תקל"ג), דממדת החסד ודרך ארץ, תמיד צריך לקום לפני זקנים ולתת להם מקומו, וכעין חילול ה' איכא כשאין מוסרין להם המקום, ובמקום צער הגוף ראוי להתרגל לכך דאז שכרו יותר.

האם יש איסור לזקן לעלות באוטובוס שאין שם מקום ישיבה משום שיטריח הציבור לקום בפניו

יש להסתפק אם הזקן שעלה לאוטובוס אחרי הכרזת הנהג שאין יותר מקומות ישיבה, במחשבה שאחרים יקומו ממקומם עבורו, עבר אהא דשנינו בקידושין (ל"ג.) ונפסק בשו"ע (יו"ד סי' רמ"ד סי"ו) אין ראוי לחכם שיטריח על הציבור לכיין לעבור לפניו שיעמדו מפניו, אלא ילך לו בדרך קצרה (ואע"פ שהש"ך סק"ד כי שכל האי דינא הוא רק כשיושבים על הקרקע, דיש טירחה מרובה לקום, אבל במקומותינו שיושבים על כסאות שאין כ"כ טירחה לקום, אין קפידא בדבר, בכל זאת נראה דבנד"ד שיצטרכו לעמוד משך כל הנסיעה, גם זה נכלל בגדר טירחה, ובפרט שהש"ך כי מפורש דגם בזה"ז שיושבים על ספסלים, אסור לעבור לפניו אם כוונתו שיעמדו בפניו).

מקום הספק הוא לפי מה שהקשה האדר"ת זצ"ל (בספרו חשבונות של מצוה - מצוה רנ"ז עמוד ר' ד"ה ואולם) מהמדרש רבה (בהעלותך ט"ו י"ז) ומדרש תנחומא (בהעלותך על הפסוק "אספה לו" י"א ט"ז) אמר ר' אבא הכהן בר פפא, כשהייתי רואה סיעה של בני"א, הייתי הולך בדרך אחרת שלא להטריח עליהן, שלא יהיו רואין ועומדים מלפני, וכשאמרתי דברים לפני ר' יוסי ב"ר זבדא, אמר לי צריך אתה לעבור לפניו, ויהיו רואין אותך, ועומדים לפניך, אתה מביא לידי יראת שמים, שנאמר מפני שיבה תקום ויראת מאלוקיך, והאדר"ת זצ"ל כי שהתוס' ר"ד בקידושין (ל"ג.) ד"ה אמר) והרד"ל על המדרש כבר הקשו הסתירה בין המדרש לסוגיית הגמ' בקידושין, ואמנם לא ת"י הסתירה, אבל השערי דעה (לבעל השמן רוקח, נדפס בשנת תקפ"א - יו"ד סי' רמ"ד סק"ב) ת"י דהכל הולך אחר כוונת הלב, והמדרש מיירי כשעובר לפניו כדי לזכותם ביראת שמים, משא"כ הגמ' בקידושין מיירי כשעובר לפניו לכבודו, ולפ"ז בנד"ד, היה אסור לזקן לעלות באוטובוס אם התכוון שהנוסעים יקומו לכבודו.

עוד יש לציין שבאהלך באמיתך (הג"ר בצלאל שטרן זצ"ל בעל הבצל החכמה - פרק כי הערה נ"ה בהג"ה) הביא ספק הנ"ל, וכי דמבואר ברש"י בקידושין (ל"ב: ד"ה שלא יטריח, וכן ל"ג.) ד"ה ואי מקיף) דהאיסור הוא רק שלא להטריח את הציבור, וכן הוא לשון השו"ע (יו"ד סי' רמ"ד סי"ו) אין ראוי לחכם שיטריח על הציבור, וא"כ אין ראוי שיש איסור להקים יחיד.

הבטחת ספר החרדים למי שרגיל לקום מפני שיבה

ונראה דיש להוסיף על דבריהם מש"כ הרב החיד"א (בנחל קדומים פ' קדושים) בשם ספר חרדים, דהרגיל לקום מפני שיבה, זוכה לירא את ה' דכתיב מפני שיבה תקום ויראת מאלוקיך, וע' בפלא יועץ (ערך קימה) שכתב וז"ל רבים מזלזלים במצוה זו ומאבדים טובה הרבה בקלים שבדמאי, שהרי אמרו שהמקיים מצוה זו זוכה ליראת שמים כדכתיב "מפני שיבה תקום... ויראת מאלוקיך", היש בעולם שכר טוב כזה עכ"ל.

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' קדושים תשע"ט

שאלות בעניני פסח וחיה"מ ועירוב תבשילין

א. הלכו לטיול בחוה"מ פסח עם הילדים לקיבוץ לראות הפרות וכו', ולקטו שבלים של חיטה שהיו מחוברים וגם שהיו מונחים על הקרקע (ברשות בעל המשק), אבל יומיים קודם לכן ירדו גשמים חזקים, ונסתפקו אם השבלים שהביאו הביתה יש בהם חשש חמץ וצריך לשורפם.

המ"א (סי' תמ"ו סק"ב ד"ה והבי"ח) כ' בשם הב"ח שאם גשמים נפלו על קמח ביו"ט, הרי זה חמץ גמור וצריך לבערו אפילו ביו"ט, כיון שלא היה בכלל הביטול או מכירת חמצו, וא"כ בנד"ד שהשבלים שהיו על הקרקע כבר היו חומים, בודאי יש חשש שמא החמיצו, וממילא חייב לשורפם, אבל כיון שיש רק ספק אם החמיצו, א"א לברך על השריפה.

ב. בתו של ראובן נפטרה בחוה"מ פסח תשע"ט, ושמעון אחיו של ראובן שואל עד מתי יש לו לנהוג דיני מתאבל עליו מתאבל עמו, משום שבדרך כלל נוהגים עד אחרי שבת כמבואר ברמ"א (יו"ד סי' שע"ד ס"ו), והרי שבת הראשון אחרי הפטירה היא אסרו חג.

כ' הפת"ש (יו"ד סי' שצ"ט סק"ד) בשם השיבת ציון, שקרובי האבלים חייבים להתאבל עמו אחר הרגל, משום שהחיוב אבילות שלהם הוא משום כבוד האבל, וא"כ כיון שהאבל נוהג אבילות רק אחר הרגל, גם הם מתאבלים עמו אחרי הרגל, אבל השנה שביעי של פסח חל בערב שבת, א"כ האבילות מתחילה בש"ק כמבואר בשו"ע בהל' חוה"מ (סי' תקמ"ח ס"ט) שמע שמועה קרובה בשבת, שבת עולה ליום אחד, ולמחר קורע, והו"ל יום ששי שביעי לאבילות. הרי מפורש דכמו שתמיד שבת עולה לו למנן שבעה, כמו"כ שבת גם יכולה להיות היום הראשון של השבעה, ואע"פ שבדרך כלל אין מציאות כזה, דהרי אם קברו את המת בערב ש"ק, א"כ יום ששי הוא היום הראשון, בכל זאת מבואר בשו"ע שאם שמע שמועה קרובה בשבת, שבעת ימי אבילותו מתחילים בו ביום, אע"פ שרק נוהג אבילות בצנעא, ולפי"ז י"ל גם בנד"ד, כיון ששבעת ימי אבילות אינם מתחילים ברגל, ממילא מתחילים מיד באסרו חג, אע"פ שהוא שבת, וכעין זה נפסק בשו"ע שם (סי"ב), שאם מת לו מת בחוה"מ, בחו"ל שנוהגים ב' ימים יו"ט, מונה השבעה מיו"ט שני (שהוא אסרו חג בא"י), כיון שהוא רק יו"ט מדבריהם. לפי"ז שמעון שנוהג אבילות רק עד אחרי שבת, אינו צריך לנהוג אבילות אחרי אסרו חג.

ג. בחור בא לשאול שלכבוד שביעי של פסח, בחוה"מ כבסו לו את החולצה שלבש ביו"ט ראשון, אע"פ שמי שכיבסה ידעה שהדבר אסור, האם מותר ללובשו בחוה"מ.

בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' ס"ח) דן בשאלה דידן, האם יש איסור ליהנות ממלאכה שנעשתה באיסור בחוה"מ כמו שאסור ליהנות ממעשה שבת, והקדים לדון לגבי הנאה ממעשה יו"ט, והוכיח דאסור ליהנות ממנה כמו ממעשה שבת מהמבואר בשו"ע בהל' שחיטה (יו"ד סי' ט"ז ס"ג) שאם עבר ושחט אותו ואת בנו ביום אחד, אסור לאכול את השני בו ביום כמו מעשה שבת, אע"ג דמעשה שבת הוא

איסור סקילה ואיסור אותו ואת בנו הוא רק איסור לאו, והוסיף דאפילו לדעה הראשונה בשו"ע שהיא שיטת הרמב"ם, שמתיר ליהנות מאותו ואת בנו שנשחטו ביום אחד, היינו משום שאינו מדמה איסור לאו לאיסור סקילה של שבת, אבל יו"ט ושבת בודאי דומין זל"ז, ולפי"ז לגבי הנאה ממלאכה שנעשתה בחוה"מ, י"ל דאם האיסור מלאכה בחוה"מ הוא מדאורייתא, בודאי דומה הוא למלאכת יו"ט, משא"כ אם האיסור מלאכה בחוה"מ הוא רק מדרבנן, י"ל שהוא דומה לעבר ואפה מיו"ט לשבת דהקילו משום שהוא איסור דרבנן, ועי' בבה"ל (ריש ה"ל חוה"מ) שהאריך בגדר איסור חוה"מ אם הוא דאורייתא או דרבנן, וכנראה שהוא ספיקא דדינא וא"כ יש מקום להקל, אבל סיים דמ"מ אפילו אם האיסור הוא רק מדרבנן, עדיין צ"ע דאין למידין דברי סופרים מדברי סופרים.

מאידך גיסא מרן הגרשז"א זצ"ל (שש"כ פסי"ח הערה מ"ד) פסק דלפי המבואר במ"א (סי' תקל"ח סק"ב), כמו שאסור ליהנות ממעשה שבת ויו"ט, כך אסור ליהנות ממלאכה שנעשתה בחוה"מ באיסור, ואפילו לדעת הסוברים שמלאכת חוה"מ היא איסור דרבנן, מ"מ כמו שהמגביה תרומות ומעשרות בשבת במזיד אסור ליהנות מהם בו ביום (עי' מ"ב סי' שלי"ט סק"ה), ה"ה נמי דהתופר בגד חדש בחוה"מ אסור גם לאחרים ללבושו בחוה"מ. עוד הוסיף (שלחן שלמה ה"ל יו"ט סי' תקל"ח הערה ד'), כיון שבחוה"מ גזרו על אמירה לנכרי כמו בשבת ויו"ט כמבואר במו"ק (י"ב:) ובשו"ע (סי' תקמ"ג ס"א), ואם בנה בית ע"י נכרי שלא בקבלנות אסור גם בדיעבד, מסתבר לומר דכמו שאסור ליהנות מנר שהודלק בשבת ע"י ישראל, ה"ה דאסור ליהנות בחוה"מ ממה שנעשה בזדון אפילו אם הוא רק איסור דרבנן, ועוד הוסיף (שם הערה ג') דלא שמענו מי שמתיר ללבוש בגד שתפרו או שכבסו במזיד ביו"ט.

אבל כל זה הוא רק במזיד, משא"כ אם עשה המלאכה בשוגג, הרי זה לא גרע ממלאכת שבת דקיי"ל דבשוגג במקום הצורך יש לסמוך על שיטת תוס' שמותר ליהנות מיד (עי' מ"ב סי' ש"ח סק"ז), ובפרט דיש מחלוקת אם מלאכת חוה"מ מדאורייתא או מדרבנן, והמ"ב (שם סק"ב) כ' דבמקום שיש ספק פלוגתא, אין לאסור בדיעבד, כיון דכל האיסור ליהנות ממעשה שבת הוא רק קנס דרבנן, לכן בחוה"מ שיש מחלוקת אם מלאכה אסורה מדאורייתא או מדרבנן, אם עבר בשוגג, יש להקל (שש"כ פס"ו סמ"א).

ולכן בשאלה דידן, אם כבסו חולצה בחוה"מ במזיד לכבוד יו"ט, לא ילבשו ביום טוב (לשיטת מרן הגרשז"א זצ"ל, ומרן בעל שבת הלוי זצ"ל מסתפק קצת בזה).

ד. ביקש מגוי לפני פסח לקנות חמץ, והבטיח לו שיקנה החמץ ממנו אחרי פסח בריוח. האם מותר לקנותו ממנו ולאכלו, ובכלל האם לכתחילה מותר לביקש דבר כזה מהנכרי בפסח.

רע"א (סי' ת"נ ס"ו) מביא פמ"ג (תיבת גומא פ' קרח אות ב') וז"ל אמר לעכו"ם בפסח לקנות לו חמץ וקנה לו, י"ל דאף להפוסקים דיש שליחות לעכו"ם לחומרא (עי' יו"ד סי' קס"ט ס"ה בהג"ה שאם ראובן הלוח לגוי ברבית, והגוי הלוח לשמעון ברבית בשליחותו של ראובן, אע"פ שאין שליחות לעכו"ם, מ"מ לחומרא אסור מדרבנן משום דמיחזי כרבית משמעון לראובן), מ"מ הוי רק דרבנן, ומותר אחר הפסח, ואף בפסח אם הוא הפסד מרובה, י"ל דאין צריך לבערו עכ"ל. לפ"ז בנד"ד שביקש ממנו לפני יו"ט, בודאי מותר לקנות החמץ ממנו, ובכל זאת אסור לביקש ממנו לכתחילה בפסח, משום דקיי"ל דלחומרא יש שליחות לנכרי.

ה. אברך אוכל כל סעודות שבת אצל ההורים, וישן בביתו, ולכן ביקש מאביו שיזכה לו העירוב תבשילין כיון שהוא אינו מבשל כלל, ורק צריך עירוב תבשילין להדלקת נרות יו"ט. אביו הניח עירוב תבשילין סמוך לכניסת היום טוב, אבל אשת האברך קבלה תוס' יו"ט וכבר הדליקה הנרות רבע שעה לפני זה, האם אשתו יכולה לסמוך על עירוב תבשילין זה שנעשה אחרי שהדליקה נרות יו"ט.

מקום הספק הוא לפמש"כ הבה"ל (סי' תקכ"ז ס"א ד"ה ספק) שהביא מש"כ המ"ב לגבי עירוב תבשילין אם כבר קיבל יו"ט, ואמנם כ' שעדיין יכול לערב גם אחרי שקיבל ע"י יו"ט בפירוש, בתנאי

שעדיין לא חשכה ושהציבור עוד לא התפללו מעריב, אבל הסתפק בבה"ל מה הדין אם האשה כבר הדליקה נרות שבת, ונשאר בצ"ע. אבל לכאורה יש להקל מכמה טעמים.

א. כ' הכה"ח (סי' תקכ"ז סק"א) דגם אם כבר קיבל יו"ט, מ"מ יכול לומר למי שעדיין לא קיבל יו"ט, שיערב עירובי תבשילין עבורו, כעין המבואר בהל' שבת (סי' רס"ג ס"ז) דמי שכבר קיבל ע"ע שבת, יכול לומר למי שעדיין לא קיבל שבת, לעשות מלאכה עבורו בערב ש"ק. אמנם נחלקו הפוסקים אם ההיתר הזה בהל' שבת גם נאמר כשמבקש מבני ביתו, דהרי בשו"ת שבט הלוי (ח"ז סי' ל"ה) פסק שאם הבעל קיבל שבת מבעו"י, אשתו וב"ב נגררים אחריו, ואילו האג"מ (או"ח ח"ג סי' ל"ה) מיקל בזה (אמנם הסתפק שם אם היא יכולה לעשות מלאכה עבור בעלה שכבר קיבל שבת, מדין "וינפש בן אמתד"), משום שאינו יכול לחייבה בנדריים שהוא נדר. אמנם י"ל דבנד"ד שהאשה קבלה שבת ולא הבעל, בודאי אינו נגרר בתר אשתו, וממילא שפיר יכול להניח עירוב תבשילין אע"פ שכבר הדליקה נרות יו"ט.

ב. והנה בסברא הנ"ל, כיון שהם ביקשו מהאבא לשתף אותם בעירוב שלו, ממילא אינו נ"מ אם האשה כבר הדליקה את הנרות, דהרי היא אינה מניחה הע"ת ביו"ט. אבל זה אינו, דהרי האחרונים הקשו, מאי שנא מהמבואר במ"ב בהל' חנוכה (סי' תרע"ט סק"א) לגבי ערב שבת חנוכה, שאם אשה הדליקה נרות שבת, אינה יכולה להדליק נרות חנוכה אח"כ, ומ"מ יכולה לבקש מאחרים להדליק עבורה, וא"כ גם הכא תבקש מאחרים לעשות ע"ת עבורה. ותי' בשלמי תודה (יו"ט - עמוד רכ"ג) דעיקר תקנת ע"ת היתה שיתחילו בצרכי שבת מבעו"י, לפני כניסת יו"ט, וביו"ט הוי רק כגומר והולך לצורך שבת, וממילא אם לא עשתה ע"ת וכבר קיבלה יו"ט בהדלקת נרות, למחרת הוי כעושה מלאכת שבת ביו"ט מתחילה, ולא כהתחיל מבעו"י, וא"כ לא מהני לגבה עיקר ענין העירוב, משא"כ במלאכה, דמותר למי שכבר קיבל שבת לומר לזה שעדיין לא קיבל שבת, שיעשה מלאכה עבורו, ולכן מותר לה לבקש ממי שעדיין לא קיבל שבת, להדליק נרות חנוכה עבורה. לפ"ז אפשר היא אינה יכולה לסמוך על הע"ת של ההורים, לולא הטעמים הקודמים.

ג. עוד יש להעיר שנחלקו הפוסקים אם הדלקת נרות אוסר להניח עירוב תבשילין, אבל גם לפי הצד בבה"ל שצריך להחמיר, תמה באור החמה (הג"ר זונדל קרויזר זצ"ל - סי' תקכ"ז על הבה"ל הנ"ל, הובא בעירוב תבשילין הערוך סי' ט"ז הערה מ"ו), דמהיכ"ת לומר שקבלה שלה ימנע מבעלה מלהניח ע"ת, הרי משמעות הרא"ש היא שהנשים נכללות בעירוב הבעל, ונטפלות לו, וא"צ לערב ולזכות להן בעירוב, וא"כ מה שייך לומר דמשום שהדליקו לא יוכלו בעליהן לערב עבורו, ולכן הסביר דכל דברי הבה"ל הם באשה שאין לה בעל, אלא שאחר עושה בשליחותו, וע"ז הסתפק כשהיא כבר הדליקה נרות יו"ט. אמנם בשו"ת באר משה (ח"ג סי' צ"ה סק"ב) נו"נ בסברא זו, האם הבעל יכול לעשות ע"ת בכה"ג לשיטת הרא"ש (ביצה פ"ב סי' ו') שכתב וז"ל בעירוב תבשילין אין אדם צריך לזכות לאשתו ולבני ביתו, אלא כשהוא עירב, כולן מותרין עכ"ל, אבל לבסוף כ' כיון דעיקר תקנת חז"ל היתה שאשתו ובני ביתו נגררים אחר ע"ת שלו, ממילא כל שחל ע"ת שלו הם ממילא נגררים אחריו. עוד הוסיף מש"כ בשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ת ח"ב סי' כ"ג) דאם שכחה להפריש חלה מהעיסה, ונזכרה אחרי שכבר הדליקה נרות שבת, הרי זו נחשבת כקבלת שבת בטעות לפמש"כ הט"ז (סי' ת"ר סק"ב), משום שאם היתה זוכרת לא היתה מקבלת שבת, וא"כ קבלת שבת כזו אינה מונעה צלעשות שום מצוה, וכל השבותין מותרין לגבי מצוה, וא"כ בנד"ד, אפילו היא בעצמה יכולה להניח ע"ת (לענ"ד היינו בלי ברכה לפמש"כ שם הט"ז ע"ש), ולפי דבריו היקל במקום שהמ"ב הסתפק, אבל עכ"פ בעלה בודאי יכול לעשות ע"ת ויחול גם לה.

ד. עוד יש לצרף שיטת הרבה פוסקים שאינם צריכים להניח ע"ת כלל כיון שהם סמוכים על שלחן ההורים ליו"ט (ע' מעדני יו"ט ח"ג סי' נ"ח בשם האשל אברהם מבוטשאש סי' תקכ"ז ס"ז ומרן הגרישי"א זצ"ל שהקילו בזה מעיקר הדין).

ה. עוד יש לצרף כסניף שיטת הרמב"ם שא"צ עירוב תבשילין כלל אם הוא רק לצורך הדלקת נרות שבת, ואע"פ שהשו"ע (סי' תקכ"ז ס"ט) הביא ב' דעות בזה, מ"מ יש לצרף שיטה זו לסניף שא"צ ע"ת כלל בכה"ג (וע"ש במ"ב סקנ"ה שהביא כמה אחרונים שהקילו כשיטת הרמב"ם, והכה"ח ס"ק ק"יב שהיקל במקום שתצטרע אם לא תוכל להדליק כל הנרות שבת).

ו. מי שיש לו יארצייט בשבת שמברכין בו חודש אייר, מתי יאמר הזכרת נשמות.

כ' הרמ"א (סי' רפ"ד ס"ז) יש מקומות שאין אומרים אב הרחמים כשמברכין החודש, מלבד בימי הספירה, והולכין בכל זה אחרי המנהג, והסביר המ"ב (סק"ח) דהסיבה שאומרים אותו בימי הספירה היא משום שהיו גזירות באותו זמן (פ"י המחצה"ש סק"ח משום גזירות תתנ"ו, אבל הלבוש סי' תצ"ג ס"ד פ"י כדי להזכיר נשמות תלמידי ר"ע), ואפילו חל מילה בשבתות ההם דאיכא תרתי לטיבותא, אפ"ה אומרים אב הרחמים, דהא אומרים אותו בימי חודש ניסן כשמברכין חודש אייר, דאית ביה נמי תרתי לטיבותא.

עוד כ' המ"ב (סי' רפ"ד סק"ז) שבשבת שמברכין החודש, אין מזכירין בו נשמות, ואפילו במקום שאומרים אב הרחמים כגון בימי הספירה, אפ"ה אין מזכירין בו נשמות, רק למי שנפטר באותו שבוע (צע"ק דמקור דינו במ"א סק"ז ובשו"ע הרב ס"ד, ושם כ' "למי שנקבר באותו שבוע"), ובטעם הדבר הסביר בשו"ת זכר יהוסף (ח"א סי' צ"ד) משום שאז מדת הדין מתוחה עליו, ולפ"ז ביארצייט אין להזכיר נשמות בשבת שמברכים בה החודש, משום שאז נשמתו מתעלה.

אבל יש להסתפק במי שיש לו יארצייט בשבת מברכין בימי הספירה, האם יאמר "ק-ל מלא רחמים" במנחה, דהרי המ"ב כ' בהל' מנחה בשבת (סי' רצ"ב סק"ד) שאין אומרים קדיש מיד אחרי קרה"ת משום שראוי להסמיך הקדיש לשמו"ע (ע"ש בלבוש שהסביר כדי שידעו הציבור שהש"צ הגיע לפני העמוד, ושכולם יתחילו שמו"ע יחד), ובשלמא בשחרית שאומרים אשרי בינתיים, אומרים קדיש פעמיים (אחרי קרה"ת, ולפני שמו"ע), משא"כ במנחה שאין במה להפסיק בין הקדישים, ואע"פ שאומרים "יהללו", פסוק אחד לא הוי הפסק, ואע"פ שגם אומרים "לדוד מזמור לה' ומלואה", איו זה מעיקר הדין. לפ"ז יש לדון אם אפשר להזכיר נשמות במנחה אחרי קרה"ת, דלכאורה הוי הפסק בין קרה"ת לקדיש שלפני שמו"ע, כעין מש"כ המ"ב (סי' רפ"ד סק"ט) דכשמזכירין נשמות בשבת בבוקר, יזכירם אחרי קרה"ת לפני אשרי, משום שאין להפסיק בין אשרי לקדיש שלאחריו כיון שהקדיש לפני שמו"ע קאי על אשרי, ולפ"ז בשבת מברכין בימי הספירה, אפילו אם רוצה להזכיר נשמות במנחה, לא יזכירם אחרי קרה"ת.

אמנם יש להעיר ע"ז, דהרי המ"ב כ' בהל' פסח (סי' תצ"ב סק"ג) דבשבת הראשון שאחרי ר"ח שמברכין בו מי שיתענה בה"ב, אם יש שם ברית או חתן באותה שבת, נוהגין לברכו במנחה, משום "מהיות טוב אל תקרי רע", והתם אין מקפידין שלא לאומרו אחרי קרה"ת, ועוד יותר, גם כשמברכין בשבת בשחרית לאלו שיתענו בה"ב, כ' הלבוש (סי' תצ"ב) ופמ"ג (שם א"א סק"ג) שאומרים אותו אחרי אשרי (דלא כמש"כ בלוח א"י בשם האדר"ת זצ"ל, ובשערי רחמים על השערי אפרים שער י' סקנ"ט), ומרן הגר"ח קניבסקי שליט"א הסביר, דאולי כיון שנהגו לאומרו אחרי אשרי, הו"ל צורך, וממילא אינו הפסק (אשי ישראל בתשובותיו בסוף הספר אות ש"ז).

שוב נראה דאין להזכיר נשמות אפילו במנחה בשבת זו, משום שהרמ"א בהל' פסח (סי' תכ"ט ס"ב) כ' דאין אומרים צידוק הדין כל חודש ניסן, והמ"ב (שם סק"ח) הוסיף דגם אין מזכירין נשמות.

ז. ברכה על ראיית קברים בחודש ניסן

דרך אגב ראיתי חידוש גדול בשם מרן הגריש"א זצ"ל, שאין מברכים על ראיית קברים בחודש ניסן, דכיון שאין אומרים צידוק הדין בניסן, והרי נוסח הברכה היא "והמית אתכם בדין", יש בזה משום צידוק הדין (הובא בציוני הלכה על הלי אבלות – עמוד תרי"ד).

אבל ע' בשו"ת יהודה יעלה (יו"ד סי' שע"א סק"א) שפסק שיכול לברך ברכה זו בשבת, דאין זו צידוק הדין אלא ברכת השבת, ויותר מזה, הלא ברכה זו כוללת פעולותיו של הקב"ה עם בריותיו תמיד, ואדרבה צריך לברך בשבת כדי להשלים מאה ברכות, וע"ע בשדי חמד (ח"ו עמוד 330 - אסיפת דינים מערכת ברכות סי' ב' סוף אות י"ז) שגם הפתח הדביר פסק, שהרואה קברי ישראל בשבת יכול לברך ברכה זו, ואין זה סוג צידוק הדין כלל, ולפי שיטתם כש"כ שאפשר לברך ברכה זו בחודש ניסן.